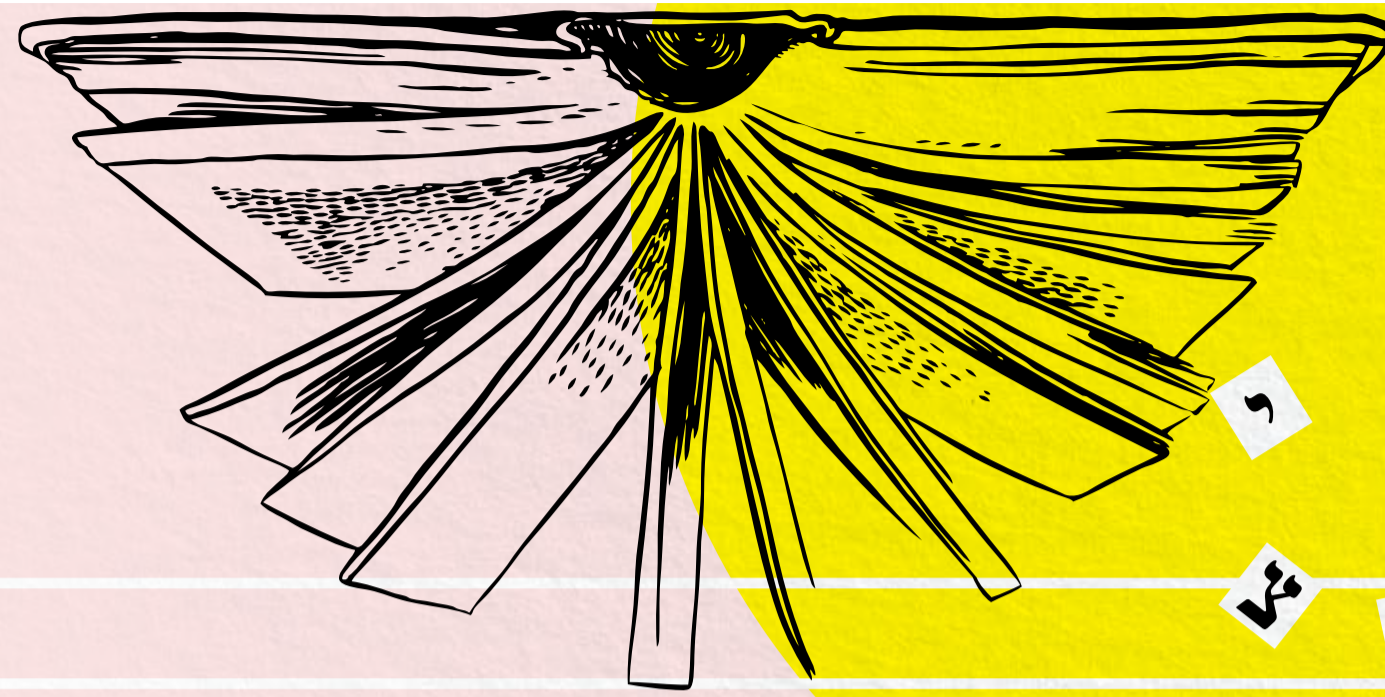

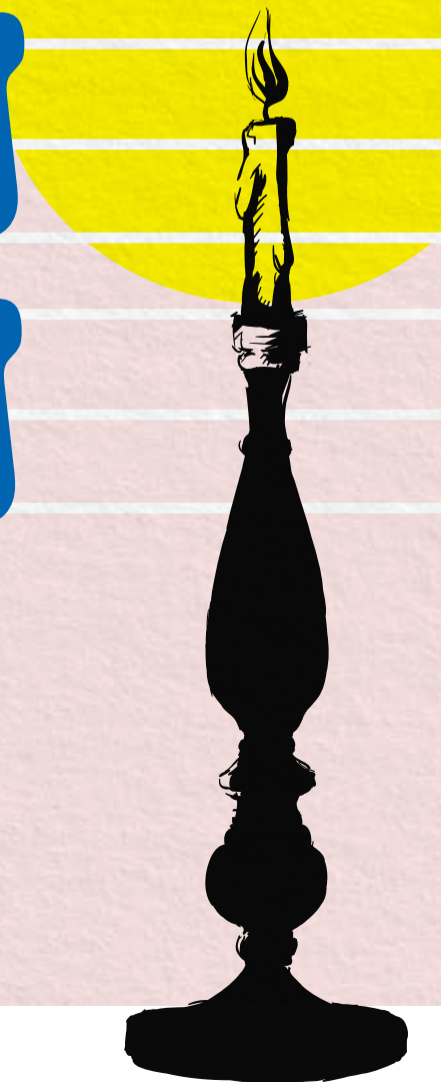
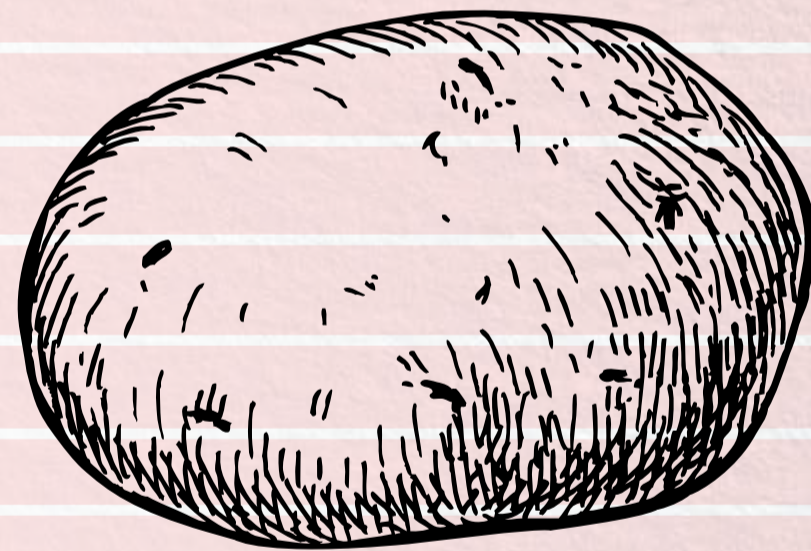
החיים הסודיים של העברית הנרדמת

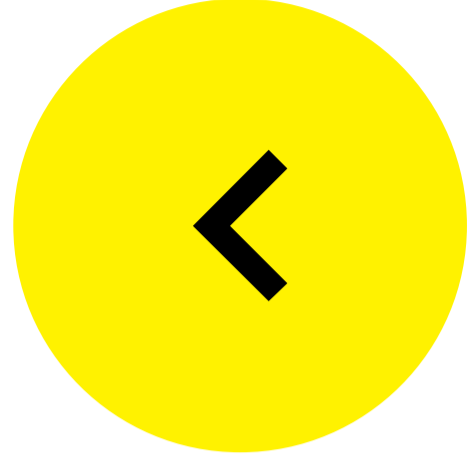

מ"מאומת" ו"כשפות",
דרך "מכתב עתי" ו"תפוח
אדמה", ועד "ת'שמיים"
ו"ראשה": קריאה במאגרי
הכתבים של המילון
ההיסטורי של האקדמיה
ללשון מעידה שהעברית
שאנחנו מדברים דווקא
עבדה קשה באלפיים השנים
האחרונות - וגם מילים
שנראות היום כמו חידושים,
נוצרו בידי דוברים קדומים
בהרבה מאיתנו

← בתאל קולמן

"שאנחנו עיר גדולה. אנשים. ונשים. טף וזקן. מוכים בשחין רע. אבעבועות מכף רגל ועד ראש. פצע וחבורה ומכה טריה. הבשר מתליע ונימוק מעל העצם. ואנחנו בחיים ומכתינו מכה אנושה. בכל יום תוסיף קושי ובאישה. ויש עלינו עול כבד למי שישרת אותנו לכבס בגדינו מן הצחנה ומן הדרם ומן המק. וכולנו מושלכים כאבנים. אין לנו רגל ולא יד. וממנו לא ראו אור העולם. תעשה עמנו כישרותך וכענוונותך". את המילים האלו כתבו "המיוסרים המוכים במכת איוב בטיבריה", כפי שמעידים על עצמם חותמי האיגרת שנשלחה מארץ ישראל בתחילת המאה ה-11. שלוש איגרות מהמגפה ההיא בטבריה, המתוארכת סביב שנת 1030, נשתמרו עד היום. הן מלאות בתיאורים ציוריים ובשפה מתפייטת, אך בקשה ישירה לתרומות - אין. האם גם בקרב המצורעים ישב יועץ למימון המונים ולחש על אונם: ספרו את הסיפור שלכם הכי טוב שאתם יכולים (ואולי הוסיפו קצת דם לקינוח), ושמרו על קלאס? אין לדעת. מה שברור הוא שהם כתבו בעברית פשוטה ומוכרת, שהייתה שימושית לתיאור קורותיהם אף שלא שוחחו בה ביניהם ביומיום. האיגרת הזאת היא דוגמה אחת מרבות ל"איגרות הגאונים", שנכתבו בין המאה ה-9 למאה ה-11. שמו של אוסף האיגרות עלול להטעות: לא מדובר רק בחלופת מכתבים בין ראשי הישיבות בבבל ובארץ ישראל, שכוננו "גאונים", אלא גם במכתבים יומיומיים שכתבו אנשי התקופה ונשותיה, ויש בהם כדי לשפוך אור על צורת החיים של היהודים באותן שנים. האוסף הוא מהמקורות הקדומים ביותר המעסיקים את חוקרי "המילון ההיסטורי" באקדמיה ללשון העברית, מפעל המבקש לתעד ולמפות

את תולדות העברית, להתחקות אחר גלגולי השפה, צורות המילים, ושינויי המשמעות במהלך הדורות, וגם לבחון מתי נולדה מילה לראשונה, ומתי אנו מפסיקים לראות אותה. את המיון יסד פרופ' זאב נרְחִיִּים בשנת 1959, לאחר שתר את העולם כרי ללמוד כיצד בנוים מילונים היסטוריים של שפות אחרות. מכיוון שהשפה העברית עתיקה מאוד, ויש לנו טקסטים שנכתבו בה לאורך יותר מ־3,000 שנה, הבין נרְחִיִּים שעליו להתקין את המילון באופן ממוחשב מרגע לידתו. וכך בשלהי שנות השישים, לצורך מימוש חונו, הבלשן הרגול ראה את הגולד הביא ארצה מחשבי IBM ענקיים שתפסו חדרים שלמים. "כשישים שנה אחרי יריית הפתיחה, אנחנו עדיין בשלב איסוף הזומר", אומרת איילת בצלאל, מרכזת מפעל המילון ההיסטורי באקדמיה ללשון העברית. "אנחנו אוספים רק כתבי יד מהימנים, ועל כל טקסט שנכנס למאגר עוברים שלושה וזוגת עיניים של חוקרים שונים. כדי לכתוב את הקונקורדנציה של כל המילים בעברית דרושים המון טקסטים מכל התקופות, והוחלט שלתוך המאגר ייכנסו כל הטקסטים שנכתבו בעברית מתקופת המקרא עד המאה ה־11 – שירים, פיוטים, משנה, תלמוד, ספרות ההלכה, תוספתא, מדרשים, קערות השבעה וכן הלאה. מאז המאה ה־11 יש הרבה יותר חומרים, השתמרו יותר כתבי יד, ואנחנו רואים ריבוי יצירות בעברית – בעיקר הלכתיות, אבל גם כתחום הפיוט והשירה. לכן משם ואילך אנחנו מכניסים למאגר רק מבחר מן הטקסטים".

המילון ההיסטורי מגיע כיום עד ימי קום המדינה. המאגרים, הזמינים לחיפוש ברשת, כוללים יותר מ־16 אלף טקסטים נבדלים, ובהם יותר מ־20 מיליון מילים המחולקות לכ־30 אלף ערכים (כולל שמות פרטיים). "אני לא מכיר קורפוס קונקורדנציוני בסדר גודל כזה בשום שפה אחרת", אומרת בצלאל.

למה מי מת?

בשבוע הבא תערוך האקדמיה ללשון את אירועי "שבוע השפה העברית". ההרצאות, הסדנאות והפעילויות לציבור, ובהן הכרות "מילת השנה" וחירון "אליפות העברית", יגיעו למישהו בשם השפה העברית – שיצוין ביום השישי, סמוך לכ"א בטבת, יום הולדתו של אליעזר בן־יהודה.

התיעוד הכרונולוגי של העברית, שהאקדמיה ללשון שוקרת עליו במשך שנים בה רבות, עשוי להיראות מוזר לישראלים בן

ימינו, שקורא למשל את ספר בראשית ומבין כל מילה – אולי חוץ מכמה ביטויים כמו "יקהת עמים" או "סותה" כברכות יעקב. השפה העברית קפאה על שמריה, לכאורה, במשך אלפיים שנה: נוהגים לדבר עליה כשפה מתה שקמה לתחייה, ותמונתו של אליעזר בן־יהודה העומד ליד שולחנו ובורה ממוחו הקורח מילים מילים־מילים, נחרתה עמוק בתודעה. אבל האמת היא שיחסי החיים והמוות בלשון היו סבוכים ומורכבים יותר ממה שמציג התיאור הפשטני הזה. "לא אקח מבנייהודה את מפעל החייאת העברית", אומרת בצלאל, "אבל היא לא הייתה שפה מתה. היא אומנם לא הייתה שפת יומיום מסוף ימי המשנה ועד לתקופת החיה וקיימת בכתובים. הכתבים האלה הם תרכי הצצה יקרים מפז אל חייהם של יהודים לפני מאות ואפילו אלפי שנים".

כבר בספרים המאוחזרים של התנ"ך מתחיל מעבר לשפה זוה, ארמית. כמה מאות שנים אחר כך, הטקסטים של ימי המשנה מעידים עדיין על שימוש בעברית יומיומית, אך התלמוד הבבלי כבר כתוב בארמית בבליית. בשעה שהיהודים נפוצו במרחב התיכון ואימצו

מצונן

צילום: נעם ריבקין פנטון - בלאש 90

את השפות המקומיות, כתבי הקודש בעברית המשיכו ללוות אותם בלכתם בדרך, והם הגו בהם יומם ולילה. כל יהודי למד תורה, ולכן הכיר גם את העברית והיא הייתה מובנת לו, ברובה. אך האם השפה הייתה רלוונטית לחיי היומיום? התשובה לכך ניתנה במקרה באמצע המאה ה־19, כשהתגלתה הגניזה המפורסמת בגנוס של טקסט כתוב עברית שהגיע לידיהם, גם אם אינו רטו או קדוש כלל. כך נחשף אוצר עצום של חיים יהודיים שלשון היהודים הייתה נוכחת בהם.

מתוך הכתבים התברר שהשפה העברית שימשה חוט מקשר בין קהילות, לינגואה פרנקה של העולם היהודי: המכתב ששיגר אנשי טבריה לשם בקשת עזרה הופנה לקהילה יהודית מרוחקת שדיברה שפה אחרת לגמרי, אך הנמענים היטיבו לקרוא את דברי האיגרת. בארץ ישראל שלטה השפה הערבית ובכיוונתיו דיברו יונית, אך כל היהודים יכלו להבין את הדימויים העוים הלקוחים מהתנ"ך, מספר ישעיהו ומעלילות איוב המצמררות.

פעד השפה אינו הסיבה היחידה להחלטה לכתוב דווקא בעברית: ייתכן שהיה מאמץ

אילת בצלאל מרכזת מפעל המילון ההיסטורי

ר"ר אריאל שווה ראש המדור לספרות הרבנית

ר"ר דורית קורדיירווב חוקרת במדור לספרות העת החדשה

ר"ר אלכסיי ירדיצקי ראש המדור לספרות העת העתיקה

איילת בצלאל, מרכזת מפעל המילון ההיסטורי: "העברית אומנם לא הייתה שפת יומיום מסוף ימי המשנה ועד לתקופת התחייה, אבל היא הייתה חיה וקיימת בכתובים. אלה הם חרכי הצצה יקרים מפז אל חייהם של יהודים לפני מאות ואפילו אלפי שנים"

מסוים לשמר אותה כשפת הכתב המקובלת בין היהודים. בחילופי מכתבים בין דוברי ערבית במצרים לדוברי ערבית בארץ ישראל, עדיין נבחרו לעיתים קרובות להתכתב בעברית (אם כי נמצאו כנגייה גם איגרות כתובות ערבית יהודית, כלומר ערבית באותיות עבריות. אלה נגזרו מתוך כבוד לאותיות של לשון הקודש). איגרות נכתבו בעברית גם מתוך הצורך להשתמש במקורות העבריים לצד המסר הערכני. כך למשל במכתב ששלח שמריה בן אלחנן – ראש בית דין שהי בקהיר סביב שנת 1000 לספירה – לאדם חשוב שאחינו היה סרבן גט. באיגרתו תיאר שמריה בעברית יפה את מצוקתה של האישה, ש"היום, שבע שנים שנתענגה... היא בירכתי יבית בְּרִיָּה". בסיום האיגרת המתובלת במודשי חז"ל ביקש שמריה מהנמען לצוות על אחיינו לחזור הביתה ולשמה את אשתו – ואם לא יעשה זאת מרצונו, בית הדין ידאג להביאו.

או העברית הייתה נתונה בלימבו: לא ממש מתה, אך גם לא מתקיימת כריבור. היהודים נדרשו לפיכך למצוא פתרונות יצירתיים לחידוש שמות ופעלים בשפה ששימשה בעיקר כשפת לימוד ותפילה, ונשענה על המקורות הקדומים. שמואל אבן תיבון, שהיה דמות בפרושו למקרא.

פתח

תחום החקר של שוה, הספרות הרבנית, אינו קשור רק בדת: זו הגדרה תקופתית, ובספרות הרבנית נכללים חיבורים בעברית משנת 1000 עד 1500 בערך, שאינם מתורגמים מערבית. הסוגות הספרותיות שלה מגוונות – שירה, כרוניקה היסטורית, רפואה, פרשנות, הלכה, פילוסופיה ועוד. "לכל סוגה יש מאפיינים משלה, וכפי שיש הברלים בין המרחבים הגיאוגרפיים – המוסלמי לעומת האירופי, למשל – יש גם הברלים בין התקופות", אומר שווה כשאני מבקשת ממנו לאפיין את היצירות בעברית שהוא חוקר. לבסוף הוא נענה ("בקושי רב") ומאבחן שבאוסף החיבורים הכלולים במדור שלו, נוצרו במיוחד שמות עצם מופשטים רבים: "יש דוגמאות לחידושים של רש"י, כמו 'חמימות', 'חשיבות', 'קביעות' ו'שלמות', ואולי גם 'תגבורת', 'יובש' ואפילו 'יהדות'".

למה 'אולי'?

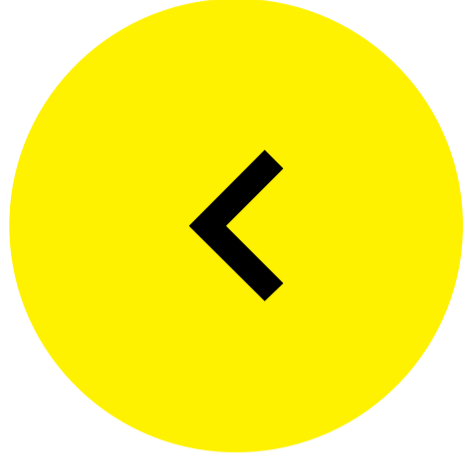
"הן מופיעות אצל רש"י, אבל בעצם התחילו להופיע בעברית קצת לפניו, בכל מיני מקורות נידחים. יכול להיות שהוא חידש את המילים באופן בלתי תלוי, או שראה אותן במקורות אחרים, אבל ודאי שבזכותו הן נכנסו למחזור החיים של השפה, כי את רש"י למדו כולם בכל הדורות".

מילים שנוצרו בתקופה הזאת נבנו בדרך המבוססת על מסורת של יצירת מילים בעברית: במפעל המילון ההיסטורי אפשר לפעמים אפילו למצוא אותן בגרסאות מקומות יותר, מאות שנים לפני התארוך המקובל לחידושן. ניקח לדוגמה את המילה כְּשֵׁפֹת, אומר שווה. "המילונים הרגילים מתארכים אותה לימי הביניים, אך מן המילון ההיסטורי מתברר שהיא מופיעה כבר בכתבי היד של מדרש תנחומא, בתיאור טקס כישוף מצמור: 'מביאין אים כבור, ושחטים ומולחים אותו כמלח כבשמים, וכותבין על ציץ זהב שם רוח טומאה, ומניחין הציץ בכְּשֵׁפֹת תחת לשונו, ומניחין אותו בקיר ומדליקין לפניו נרות ומשתחווים לו, ומברר עמם בלחש'. בנוסח הרפס הגרסה היא 'כמכשפות' – מילה דומה במשמעותה אך שונה בצורתה – ולכן נכלם התיעוד המוקדם מעיני רוב המילונאים".

יצירתיות בשם השמרנות

השפה היהודית־מצחה שרדה בכתב ועברה את מופכת הרפס, ומאז החלה להתפתח בכיוונים אחרים. במיוחד הואצה התפתחותה בתקופת ההשכלה: השמירה על שפת התנ"ך הייתה יקרה בעיני המשכילים היהודים, והם ביקשו להישען על העברית בכתביהם בלי לחרש בה מילים – אך העולם השתנה מול עיניהם. בכל השפות החיות נוצרו מילים חדשות, שמות ופעלים שיתארו את העולם המודרני המתפתח במהירות מאז המהפכה המדעית. באוצר המיליים בעברית לא היו כלים לתיאור המציאות החדשה, שהמשכילים ביקשו להביא לקהל קוראיהם. הפתרון שמצאו היה הצירוף השמני – חיבור של שני שמות עצם בסמיכות. בתרגומים מגרמנית, שרבות מהמילים בה הן הלחמים של מילים נפרדות. כך אוצי המילים העברי המקורי לא ניווק, לכאורה, וככל זאת מילה נוספת באה לעולם.

ר"ר דורית קורדיירווב, חוקרת במדור

לספרות העת החרושה במפעל המילון ההיסטורי, מסבירה ספרות ההשכלה בראשיתה נשענה ברובה על תרגומים מגרמנית, מרוסית, מצרפתית ומאנגלית בתחומי המדע החדשים – גיאוגרפיה, היסטוריה, ביולוגיה ועוד. "כלומר, יש תופעה שמתוארת במילה גרמנית, אבל המילה המתאימה לא קיימת עדיין בעברית. ברגע שמתרגם נתקל במונחים הגרמניים ל'גאות' ו'שפל', למשל, הוא צריך לבחור: ללכת לתנ"ך ולהמציא צירוף, או לתרגם את המונח באופן מילולי. במקרה מסוים, למשל, המתרגם השתמש ב'זמן עלות המים' ו'זמן נפילת המים'. דווקא מכיוון שהעברית לא רוברה, ובמשך מאות שנים הייתה שפת קודש, המשכילים חשו יראת כבוד כלפיה. הם עמדו על המשמר ונזהרו מהמציא מילים, כדי 'שהשפה לא תתכלך'. וכך בספר מ1788, 'ראשית לימודים', ברוך לינדה מתרגם ערפד ל'מוצץ דם' – הוא בעצם לקח את ההלחם הגרמני ותרגם אותו באמצעות שתי מילים בעברית. 'גמל ליש' הוא ניסיון לחבר בין המראש של גמל ושל אריה כדי לתאר ג'ירף. הכוורת של ימינו היא 'סל דבורים'. הזמיר שאנחנו מכירים הוא 'המומר הלילי'. נדל הוא 'אלף רגליים'. חלק מצירופים שנוצרו אז, כמו 'תפוח אדמה', 'בית ספר' ו'גן ילדים', נשארו איתנו עד היום. הרבה אחרים נעלמו כאשר בנייהויה וחבריו החלו להרש את העברית. הם המירו את הצירופים המסורבלים במילה אחת, כדי ששפת הדיבור תהיה קלה ונעימה יותר."

בימים ההם לא הייתה אקדמיה ללשון שתשליט סדר וניקיון בורכי הירוש המילים. "זה בדיוק היופי שבעניין", מפתיעה ד"ר דוידוב. "כל מתרגם נאלץ להתמודד עם מצוקת המחוסר במילים, ותרגם כראות עיניו – בין שזה דרש ללכת למקרא כשהוא מחפש מילה לרעידת אדמה, ולמצוא באיבו את 'דעש מילולי מגרמנית. וכך 'מוצץ דם', ששימש כמבזבז של ערפד אצל מתרגם אחד, הופיע אצל אחר במשמעות של עלוקה. כלומר, אותו צירוף שימש למשמעויות שונות."

"שפר הבריאות" הוא דוגמה צבעונית במיוחד: זהו אולי ספר המדע הפופולרי הראשון שנכתב בעברית. חיבר אותו ד"ר ישראל פרנקל, רופא מהעיר ראובן בפולין, מתמלמדי שויל רבי שמואל מוהליבר. הספר הזה, שהמהווה הראשונה שלו ראתה אור ב־1890, הוא למעשה אוסף מאמרים ברבר שמירת הבריאות ('היגיעע'). חלקם התפרסמו בעיתון

ד"ר דורית קדריי
דוידוב, חוקרת
במדור לספרות העת
החרושה: "גמל ליש"
הוא ניסיון לחבר
בין המראש של
גמל ושל אריה, כדי
לתאר ג'ירף. הכוורת
של ימינו היא 'סל
דבורים'. הזמיר
שאנחנו מכירים הוא
'המומר הלילי'. נדל
הוא 'אלף רגליים'.
חלק מהצירופים,
כמו 'בית ספר' ו'גן
ילדים', נשארו איתנו
עד היום"

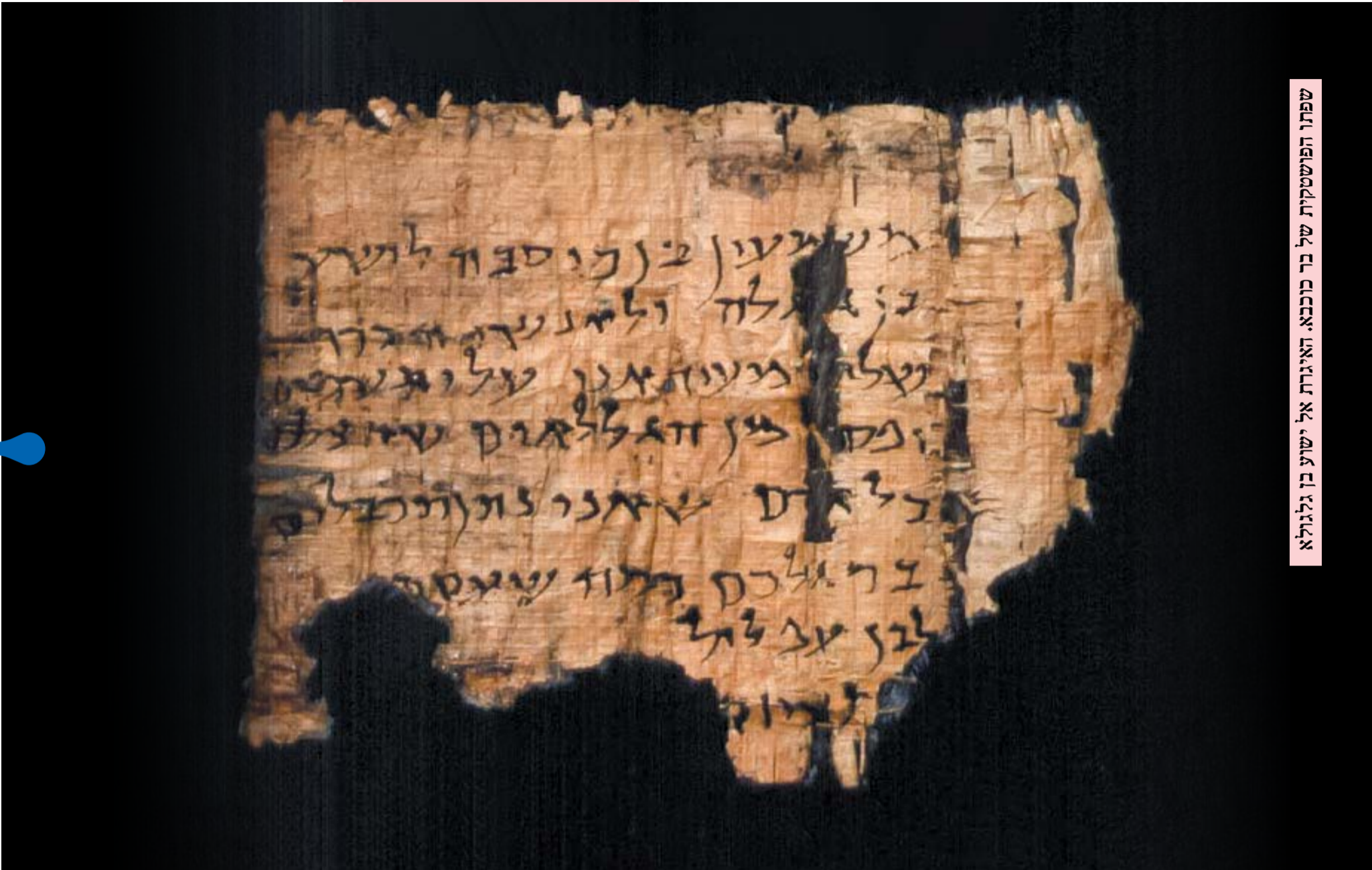
"הצפירה", ו"נתחבבו ביותר על הקוראים היו מיוחדים ואף ראשונים בסוגם ובנוסח הרצאתם" (ג' קרסל, לקסיקון הספרות העברית החדשה, תשכ"ו). בלשונו נע פרנקל בין שפת המשכילים לעברית המודרנית, אבל מבחינת התוכן אפשר לומר שהוא פרץ דרך בסגנונו העממי ובאופן שלו לעסוק גם ב"פיקנטריה". כך למשל הזוהר פרנקל מהונאתה של תמונת ה'לפני לעומת אחרי', המוצגת למבקשים פתרון לבעיית ההתקדחות: "רבים כעת עם הארץ אשר יבקשו רפואה לקרחתם וגבחתם, וכאשר תופיע באיזה מקָבָב עַתִּי מוֹדֵרָה מוֹהֵרָה בִּאֲוֵיֹת גִּדְלוֹת ר'רפואה לקרח ולגִּבְתָּי? יִשְׁכְּבוּ אַחֲרָיָה כְּמוֹ אַחֲרֵי אֲבָן הַחֹן הַמוֹנִים רַבִּים גְּבוּרֵים וְנִשְׁיִם אֲשֶׁר חָלוּ מַחֲלַת נְשִׁירוֹת הַשְּׁעֵרוֹת אוֹ שֵׁשׁ לְהֵם קָרְקָה בְּרָאשָׁם, בְּתִשׁוּקַתָּם הָעוֹה לְהִשִּׁיב אֶת עֵדֵיִים זֶה עָדִי תִפְאָרַת אֲשֶׁר אֲבָד מֵהֵם. אִי הִיָּדוּתָם וּפְחוּתָם שֶׁל הַהַמּוֹן יִתְּנוּ מְקוֹם לְרִמָּאִים לְמִצָּא תוֹעֵלַת בְּעִרְמַתָּם לְהוֹנוֹת אֶת הַבְּרִיּוֹת בְּהַמְצִיאִם לָהֶם רִפּוּאוֹת הַבֵּל אֵין תוֹעֵלַת בָּהֶם, וַיּוֹדִיעוּ בְּמַכְתָּב הָעֵתִי מֵדִי פֶּעַם בְּפֶעַם עַל דַּבַּר אִיּוֹהֵר רִפּוּאוֹה נִסְתַּרַת לְקִרְחַת הָרָאשׁ, וּלְמַעַן תִּפּוּשׁ אֶת הַקּוֹרָאִים הַנַּחֲפִוִּים בְּלָבָם, וַיִּצְנֵן הַמּוֹדִיעִים לְפָנֵיהֶם תַּמּוֹנוֹת אֲנִשִּׁים אֲשֶׁר רִאשִׁיתָם קִרְחָה כְּקִרְחַת אִלִּישֶׁע וְאֹחֲרֵיהֶם גִּדְלוֹ שַׁעַר בְּמַחְפּוֹת כְּרָאשׁ שֶׁמֶשׁוֹן הַגְּבוּר, וְהַהַמּוֹן יֵאֱמִין בְּהַבֵּל וְאֲחֹזוּ בְּאִקְלָת לְהִשְׁתַּמֵּשׁ בְּרִפּוּאוֹת הָהוּן, וּתּוֹצִאוֹת כֹּל אֱלֹהֵ הָן: אוֹ כִי יֵאֲבֵדוּ אָךְ אֶת כִּסְפֵּם לְרִיק, אוֹ כִי תַחַת הַתוֹעֵלַת שֶׁהֵם מְקַוִּים לְמַצָּא יֵבִיאוּ לָהֶם עוֹד נֹזֵק הַבְּרִיאוֹת, כֹּאשֶׁר רֵאִינוּ בְּעֵינֵינוּ פְּעַמִּים רַבּוֹת."

במאמר אחר משבח ד"ר פרנקל את היי הנישואין לעומת הרווקות, ומגבה את טענותיו בסטטיסטיקה: "ולגלי צוק העתים ירחב ויפרוץ המנהג הרע לבלתי באו בברית הנישואין. מלבד

אשר יפחרו צעירי הרור להיות ראשים לבתי אבות, פן תקצר ידם לכלכל את ביתם, תחזירם עוד לפעמים לא רחוקות [האזהרה] הנשמעת ולפעמים כמתלוצצים: 'אם רצונך להיות מאָשֶׁר, שב תחתיך ואל תשא אָשֶׁה'. הנה כאשר נביט אל זויותיהם הנודעות למילי דבריותהא לברח את דעת הקוראים, נראה כי יום־יום ישפכו לעג כמים על אחוזי קשר הנישואין. לא אחר ושנים מהפוסחים על שתי השעפים, בשמעו את האזהרות והשנינות והמהתלות, רחה פרקו משנה לשנה וכיון דאידחי אידחי, כי בין כה וכה הגיעו לו ימים אין חפץ בהם, כי שיבה זרקה בו וכחו נחלש, ואז כבר היו כל האזהרות למוותר... גם בינינו בית ישראל, אשר רווק זקן היה תמיד חוזן יקר, ובעברו ברחוב רמוז עליו באצבע, ירב עתה מעט־מעט מספר מתנגדי הנישואין. – הבה נראה מה תאלפנו תורת הבריאות על דבר הנישואין ופעולתם בחיי אדם. בצרפת ובבעלגיה הוכיחו כי הנישואין מאריכים את חיי האדם. מן 1,000 איש בני 25־30 ימותו מדי שנה 6 בעלי נשים, ורווקים 10 (אלמנים עד 22); משנת 30 עד 35 ימותו בעלי נשים 7 ורווקים 11; ומשנת 35 עד 40 ימותו בעלי הנשים 7.5 ורווקים 13 וכן להלאה."

לדבר עם בר כוכבא
מאז הימים ההם כבר עשו בן־יהודה והציונות את עבודתם, והעברית הפכה לנס גלוי ומדובר ולא רק נס נסתר ונעלם. היא התפתחה במהירות ניכרת, וככל שאנחנו יוצרים ומחדשים בה יותר, כך אנחנו מתרחקים מקדמונינו. אולי יום אחד לא נבין אותם כלל ונדוקק לתרגום מן העברית העתיקה לעברית המודרנית. בישיות חברים בשבת שעברה התווכחנו אם אפשר כבר לוותר על צורת הכתיבה המיושנת בגוף ראשון "אעשה", "אלך", "אלמו", ולהיכנע לעברית החרושה – אני יעשה, אני ילך, אני ילמד. זהו שינוי יסודי בעברית, שמתרחש גם בין הטקסטים המקודמים ביותר במאגר המילון ההיסטורי, אפשר למצוא דוברי עברית חסי תרבות: ממש כמו שאנחנו משבשים את השפה בווסטסאפ, הם קלקלו את העברית שלהם ושל קוראיהם על חתיכות חוס. בר כוכבא, ובשמו הפחות מוכר שמעון בן כוסבה, היה אחד מהפרחחים הללו, שכתבו בהתאם להגיית היומיום הפשוטה – כלומר, הבלתי תקנית. באיגרת ששלח לישוע בן גלגולא, אחד

צילום: באדיבות הספרייה המקוונת של מגילות מדבר יהודה ע"ש ליאון לוי, צלם: שי הלוי, רשות העתיקות

שפתו הפושטקית של בר כוכבא. האיגרת אל ישוע בן גלגולא

ממנהיגי המרד, כתב בר כוכבא כך: "מעיד אני עלי תְּשָׁמִים, יִפְסֹרוּ מִן הַגִּלְגָּאִים שְׁהַצַּלְכֶם כֹּל אָדָם שְׁאֵנִי נוֹתֵן תַּכְבְּלִים כְּרַגְלֶכֶם כְּמָה שֶׁעֲסִיתִי לָבֵן עַפְלוֹל". בלי לומר שהוא "נורד באמא", בן כוסבה מעיד עליו ת'שמיים, ככל פושטק בן זמננו, ומאיים שייתן ת'כבלים ברגליהם של הנמען והכפופים לו ויסאור אותם, אם יעזו לשחרר את הגליליים שנלקחו בשבי משום שסייבו להשתתף במרד.

הוא גם כותב "הצלכם" במקום "אצלכם", "עסתי" במקום "עשיתי", ובסוף האיגרת חותם "נסי ישראל", כלומר "נשיא ישראל". אולי בר כוכבא היה דיסלקט, חולפת מחשבה בראשי, אולם אני מבינה שלהצביע על שגיאות כתיב זה קצת אנכרוניסטי. כך או כך, הוויתור על מילת הקישור "את" וצירופה באמצעות ת' אל המילה שאחריה, מרמזים אולי שכך דיברו ביהודה לפני 1,800 שנה. אז האם אנחנו באמת מקלקלים את השפה כשאנחנו מפתחים אותה, או שהיא התקלקלה דווקא במשך אלפיים שנות, כשהתיימה רק בכתב?

"אין דבר כזה, ששפה עומדת במשך מאות בשנים באותה הצורה. זה לא קורה", קובע

פרופ' חיים כהן, עורך המילון והעומד בראשו. "גם העברית לא קפאה באמת על שמריה, ולא עמדה בלי תזווה ושינוי. מה שמיוחד בעברית הוא שבמשך 1,700 השנים שלא דיברו בה, בכל זאת התחדשו בה מילים ומשמעויות של מילים. העברית התפתחה אבן על גבי אבן, רובר על גבי רובר. כל רובר הצטרף אל הרובר הקודם, לא בא במקומו – חדש התקיים לצד ישן. התחדשות העברית לא ביטלה את כל מה שהיה לפני כן, והעברית המקראית משמשת אותנו גם היום. כמוכּוּ, יש סגנונות שונים בתקופות שונות. אם תיקחו עיתון שנכתב באירופה לפני 150 שנה, תבינו מה הוא אומר, אבל העברית שלו תהיה זרה לך; אם תקראי את מכתבי הרמב"ם שנכתבו לפני הרבה יותר מ150 שנה, תחושי פחות רות משתחושי כלפי העברית של תקופת ההשכלה". פרופ' כהן, שירש את הובלת המילון מקודמיו, פרופ' זאב בן־חיים ו"ל ופרופ' אברהם טל, מוסיף ש"זו גדולתו של הרמב"ם – הבהירות הובה שלו".

התחדשות השפה בימי הביניים השפיעה הרבה על העברית המודרנית. "בתקופת רש"י נכנסו המון מילים חדשות לעברית. את חלקן

תאגיד

רש"י חידש בעצמו, חלקן נכנסו דרך תרגום מהערבית. בתקופת ימי הביניים נכתבה הספרות הערבית הגדולה ותורגמה לעברית, ושטף של מילים חדשות הציף את השפה. מילה כמו 'מרכז' לא הייתה לפני הרמב"ם, וכך גם 'אופק' ו'קוטר'.

"ההתחדשות של העברית הייתה רצופה, אבל איזו עברית? עברית תרבותית, עברית כתובה. המילה 'מוווה' שינתה את המשמעות שלה שלוש פעמים: במשמעותה המקראית היא רופן של פתח, בתקופת חז"ל היא תשמיש הקדושה, ובעברית מודרנית היא גם בית המווה. דוגמה נוספת היא המילה 'ראשה'. לפני כמה שנים האקדמיה ללשון קבעה שאפשר לומר 'ראשה' או 'ראשת' על אישה שעומדת בראש מוסד כלשהו. והנה, כשהולכים למאגרי המילון ההיסטורי אנחנו רואים שהמילה קיימת כבר לפני אלף שנה באותה המשמעות: 'גְּבִיחָה תַּעֲמִיד אֶרֶץ, וְאוֹתוֹת – / חִזְקִים לָהּ, וְאָנְרַת – מְרִינָה, // וְהָרְאִשָּׁה, כְּפִיָּת לָהּ בְּרִאשָּׁה, / בְּיַד פְּחוֹת וּבְקִצּוֹת קִצְיָנָה', כותב שמואל הנגיד הנגיד, מגדולי משוררי ימי הביניים, השתמש ב'התוכידי אל יפת מראה לבונה'. שמואל כמילה הזו בתור צורת נקבה של ראש – אישה שהיא ראשה. אני לא אומר שאילולא מצאו את המילה 'ראשה' בהיסטוריה, האקדמיה לא הייתה מודעת אותה, אבל נחמד לומר: יש לך טענות נגר 'ראשה'? לך לשמואל הנגיד. ■

לתגובות: dyokan@makorishon.co.il